

KUR'AN'IN OLUŞUMU (VAHİY SÜRECİ)* - The Formation of the Qur'an (The Process of Revelation) –

Prof.Dr.Şaban Ali DÜZGÜN
Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
duzgun@divinity.ankara.edu.tr

Abstract It goes without saying that the term *vahy* (revelation) is one of the leading terms in religious rhetoric. This articles scrutinizes such Quranic terms as *vahy*, *kitab*, *tanzil*, *ruh*, *amr*, etc., on the one hand, and tries to shed light on the concept of Angel or Gabriel conveying the *vahy* to the prophet on the other. As there is an ontological gap between God and man, the divine communication occurs not but through a mediator, i.e. an angel. So the direct speaking or communicating God is beyond the power of the prophets. They are just the receivers of the divine message. In order to make them capable of receiving this extraordinary message, a kind of capacity is gifted to the prophets, which make them different from others. This capacity is mostly activated through *malak* or Gabriel, the detail of whom is elucidated in this paper.

Key words: revelation (*vahy*), the book (*kitab*), spirit (*ruh*).

1. Temel Kavramlar: Kitab, Vahiy ve Tenzil

1a. Kitab

Burada *kitab* kavramını, iki kapak arasına toplanmış haliyle Kur'an-ı Kerimi karşılayacak şekilde kullanmadığımızı ifade etmemiz gerekir. Aksi takdirde geliş sürecini göstermek üzere başlığa yansıttığımız haliyle, *Kitab*'ı vahyin önüne yerleştirmek çelişki yaratırdı. Vahyin bitimiyle toplanan ve bir kitap haline getirilen anlamının yanında, Kur'an kendinden '*kitab*' olarak bahsettiğinde, henüz *vahye* ve *tenzile* konu olmamış sözlü (kavli) bir formu söz konusu etmektedir. *Kitab* ilahi bilgiyi ifade etmekte, bu bilginin peygambere bildirimini ise *vahiy* ve *tenzil* olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda *kitab*, Allah'ın *ilmini* ve *hükümünü* (ilahi otorite) temsil eden mecâzi bir kullanıma sahiptir. Allah'ın ilmi ve kitap arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde şu ayette görmek mümkündür:

* 12-13 Mayıs tarihlerinde İskenderun'da yapılan 'Hıristiyan ve İslam Geleneğinde Kitap' sempozyumuna tebliğ olarak sunulmuştur.

“Bilmez misin ki kuşkusuz Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir. Şüphesiz bunların hepsi *kitaptadır*. ...”¹

Kitab, olmuş-bitmiş bir müstakil eseri değil, bu bilgisel kaynakla bağlantılı olarak bir iletişim sürecini sembolize eder. Bu süreçte *sebeb-i nüzul* denen olaylara bağlı olarak ayetlerin indirilmesi söz konusudur (*tenzil*). Aktüel yaşama peygamber vasıtasıyla yapılan bu müdahale yazılı değil, sözlüdür (*kavli*). Bu sözlü olma ve bir sürece yayılma durumu, *toplumu ıslah etme ve değiştirme yöntemi* açısından bakıldığında, en işlevsel iletişim ve ikna metodu olarak görünmektedir.

Kur’anın aktif ve dinamik bir sürece eşlik ederek tamamlanma arzusu, onun baştan bitmiş bir kitap olarak düşünülmesini engeller. Tanrı’nın kelamını, kitabını, hükmünü, hitabını peygamber yoluyla alan insanlar, bunu bir hidayet ilişkisi olarak kabul ederler. Kur’an’da yer yer kullanılan: “*sana soruyorlar, ... “onlara de ki”*” formu kitabın bitmiş olmasını değil, olmakta oluşunu gösterdiği kadar, vahiy sürecinin inter-aktifliğini de gözler önüne koymaktadır.

Kitab vurgusu, Allah’tan başka hiç kimsenin bu sürece müdahil olamadığını da ima eder. Yine bu sürece eşlik eden ilahi yetkinliğin, hüküm koymayı da içerdiğini gösterir. *Kitabın* bu vurgusu onu bütün diğer yazım ve bildirimlerden ayırır. Bu bağlamda Kur’anın *feveylün lillezîne yektubüne’l-kitâbe bieydihim* (Elleriyle kitap yazanlara yazıklar olsun)² ayeti, bu yetkinin sadece Allah’a ait olduğunu göstermektedir.³

1b.Vahiy

Vahiy, kök anlamı olarak, ‘*gizlilik içinde bir haber iletme*’yi ifade eder. Bu bildirim ilham, işaret, ima, yazı ve söz (*kelam*) ile bildirim gibi tarzları da kapsar. Vahiyde, Hıristiyanlıktaki gibi Tanrının kendini vahiyetmesi (açığa çıkarması) değil, bir mesajın insanlara ulaştırılması hedeflenmektedir. Daha önce Arap şiirinde kapalılığı ve net olmama durumunu göstermek üzere kullanılan vahiy terimi, Kur’anda tam tersine *mübin* olarak tanımlanmakta ve gizliliğin yerini apaçıklık durumunun aldığına işaret edilmektedir:

“Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir”⁴

¹ Hac 22: 70.

² Bakara 2: 79.

³ Kur’an’ın *Kitab* terimini nasıl kullandığının geniş tahlili için bkz. Daniel A. Madigan *The Qur’an’s Self-image: Writing and Authority in Islam’s Scripture* (Princeton: Princeton University Press), 2001.

⁴ Şu’arâ 26: 195.

Vahiy Kur’anda, dini olmayan bir içerikle de kullanılmaktadır. Zekeriyya’nın arkadaşlarına vahyi (19: 11), şeytanlar arasında vuku bulan vahy (6: 112, 121), Allah’ın arıya (16: 68), göklere (41: 12), yere (95: 5), Musa’nın annesine (20: 38) vahyetmesi bu türdendir.

Vahy teriminin sözü mü yoksa yazıyı mı ima ettiği noktasında bilginler arasında farklılaşmalar mevcuttur. İslam geleneği vahyi duymaya (hatta bazen görmeye (uzak ufuk/*ufuk’u a’la*) örneğinde olduğu gibi (53: 4-18) dayandırmaktadır.

1c. Tenzil

N-z-l kökünün türevi olarak *nezzele*, *enzele* formlarında kullanılan fiil, mekânsal bir ifadeyle ‘*iniş*, *yahut aşağıya inme*’yi ifade etmektedir. *Tenzil* Kur’an’ın Allah katından geldiğini, iletişimin sözel formunun yukarıdan aşağıya doğru olduğunu göstermek ve vahyin peygamberin kendi uydurması olmadığına vurgu olmak üzere kullanılmaktadır (Bkz. Yâ-Sîn 36: 5).

Kur’anın *tenzili* sözeldir. Bunu ifade etmek üzere Kur’an-ı Kerim kendisi için *kur’an* (okuma) ve *kavl* (söz) isimlerini kullanmaktadır. İnsanların kendilerine yazılı formda bir kitap gönderilmesi gerektiği yönündeki talepleri reddedilmektedir:

“Eğer sana kağıda yazılı bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle ona dokunsalardı, inkar edenler yine “Bu açık büyüden başka bir şey değildir” derlerdi”.

Kur’anın, insanların tahayyül ettikleri şekilde somut bir varlık tarzında melek tarafından indirilmediği de ifadelendirilmektedir.

“Dediler ki: “Ona bir melek indirilse ya! ”Eğer bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı”.⁵

Vahye aracılık ettiği ifade edilen melek, yahut Cebrail vahiy sürecinde bir tür teolojik koruma sağlayan ve sürecin tanımlanmasını kolaylaştıran bir varlık olarak sunulmaktadır. Gaybdan bilgi almada şeytanların ve cinlerin aracılık ettiğine inanılan bir ortamda meleğin aracılığı ile gönderilen mesajın Allah’tan olduğu ve Hz.Muhammed’in vahiy alma iddiasında doğru söylediği temin edilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda Bakara 2: 97. ayette şu dile getirilmektedir:

“De ki: “Her kim Cibril’e düşman ise, bilsin ki o, Allah’ın izni ile Kur’an’ı, önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidayet rehberi ve müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir.”

• *Tenzil*, tek bir defada (*müneccemen* veya *cümleten vahideten*) değil, aksine parça parça (*müferrakan*) gerçekleşir:

⁵ En’am 6: 8.

“Biz Kur’an’ı, insanlara dura dura okuyasın diye ayet ayet ayırdık ve peyderpey indirdik”⁶

• *Tenzil* yine olgunun gerektirdiği durumlarda inmektedir:

“Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım”⁷.

2. Peygamberin *Vahiy* Tecrübesi

Kur’an, Hz.Muhammed’in vahiy tecrübesi hakkında fazla bilgi vermez. Farklı surelerdeki ayetlerin ima ettiklerinden hareketle peygamberin vahiy tecrübesi hakkında bilgi edinmek, sınırlı da olsa, mümkün hale gelmektedir.

İlk vahiy tecrübesi Peygamber için korkutucu ve fiziksel olarak sarsıcı bir özellik taşıdığı gözlenmektedir. Vahye muhatap olmasının ardından peygamberin adlandırmakta zorlandığı bu tecrübeyi takiben korku içinde örtüsüne bürünerek kapandığına Kur’an ayetleri işaret etmektedir. Taberi *Tarihi*’nde, ilk vahiy tecrübesiyle ilgili olarak, Hıristiyan bilgin Varaka bin Nevfel tarafından bilgilendirilene kadar Hz.Muhammed’in bir vahye muhatap olduğundan haberdar olmadığı anlatılmaktadır. Peygamberin bir korkuya kapılması gayet makul idi. Zira içinde yaşadığı toplumda benzer durumları yaşayan insanlar vardı. Bunların bir kısmı mecnun, bir kısmı kâhin olarak bilinirlerdi. Peygamberin normal bir hayat sürerken birden sıra dışı bir tecrübe yaşaması, kendisinin de bu mecnun ve kahinler gibi mi olduğuna dair bir zihin bulanıklığı yaşamasına sebep olmuştur. Bunun böyle olmadığına ilişkin vahyin bildirimi ve peygamberi bu kategorilerin dışında olduğu yönündeki ikna olması, Kur’an tarafından bir ‘*beyyine*’ üzere olduğu söylenerek sağlanmıştır.

Bu beyine peygamberin peygamber olduğuna, kâhin, şair, mecnun, vs. olmadığına kanıt olarak sunulmuştur. Zira, bir mecnun, şair veya kâhinin insanları uyarmak gibi bir sorumluluğu olmamıştı. Peygamberin ‘uyar’ emrini alması onu bütün bu diğer kategorilerden ayırmış ve ayaklarının yere sağlam basmasını sağlamıştır. Yaşadığı bu zihin halinin ardından, Hz. Muhammed’in peygamber olduğu ve bunun ilk olmadığı daha önce geçen peygamberlerin de bu şekilde bir tecrübe yaşadıkları söylenmiş ve ardından, peygamberliğin gereği olarak, insanları uyarmak için kalkması emredilmiştir:

“Ey örtüsüne bürünen (yalnızlığa sığınan)! Kalk ve uyar”⁸.

⁶ Kehf 18: 106.

⁷ Furkan 25: 33.

⁸ Müzzemmil 72: 1; Müddessir 74: 1 vd. Peygamberin toplumu uyarısının fayda verebilmesi Müddessir suresinin ilk ayetlerinde şartlara bağlanmıştır: 1. Rabbini yücelt

Peygamber kendisini belli eden Vahiy Ruhu ile kendini hem diğer insanlardan (falcı, kâhin, şair, vs.) hem de kendi öznel düşüncelerinden ayırır. Vahiy onda bir *sekinet* (kendine güven, kesinlik hissi) yaratır. Kahin, şair, mecnun gibilerinin uyduğu zan, kendininki ise kesin bir bilgidir. Bu güven ile elçiliğini ilan eder ve tereddüt etme yahut inkar gruplarıyla uzlaşma eğilimi gösterme gibi davranışları terk ederek hem kendini hem de içinde yaşadığı toplumsal şartları aşar ve tarihte kırılma yaratır. Böyle bir kırılmadan sonra tarih salt olayların dizimini anlatan kronolojik bir aktarım olmanın ötesine geçip, bu Ruh'un öngördüğü ideal insan ve toplum yapısını yaratma sürecine girer.

Vahyin peygamber üzerinde diğer insanlar tarafından gözlemlenen fiziksel etkiler yaratacak tarzda geldiği de rivayetler arasındadır: terleme, ağrı, bayılma, trans hali, solma, kızarma, fiziksel olarak ağırlaşma, gibi. (Kur'an' *ağır bir söz / Kavlen sakilen*⁹)derken mecazen buna da işaret ediyor olabilir. Peygamberin vahiy anında yaşadığı bu sıkıntılı durumu ortadan kaldırmak ve onu rahatlatmak için Allah'tan bir *sekinet* indirildiği ifade edilmektedir.¹⁰

Vahiy sırasında bazı görsel unsurlara da işaret edilmektedir. Bu görsel anlatıma konu olan varlıkları somut birer karaktere bürüyerek anlamak Kur'an'ın dil özelliklerine uymaz. Bu Kur'ani anlatım vahyin, peygamberin içinden kaynaklanmadığını, aksine dışarıdan bir müdahaleyle gerçekleştiğini anlatmak için seçilmiş olabilir. Vahyin indirilmesi, kalbine sabitlenmesi, gibi Kur'an ifadeleri de kaynağın dışarıdan harekete geçirildiğini göstermek için kullanılmaktadır.

“Uyarıcı olman için onu (Kur'an'ı) senin kalbine getiren Kutsal Ruh'tur”.¹¹

(çağrının kişisel çıkarlardan bağımsız olarak objektif yüce bir hedefe yönlendirilmesi), 2. Elbiseni temiz tut (Görselliğe önem verilmesi ve fiziksel temizliğin önemsenmesi), 3. Olumsuzluklardan hicret et (İçinde yaşanan toplumu çepeçevre kuşatan ilişkiler ağının insanı esir alacak yapısından uzaklaşmak ve zihinsel bir hijyen hali yaratmak). Bir önceki ayet fiziksel temizlikten bahsederken, bu ayet zihinsel bir temizliği vurgulamaktadır. Kutsal kitap kaynaklı bir kelime olmakla birlikte, Psikolojide kullanılan ve insanın zihnindeki bütün olumsuzluklardan boşalmasını ve kurtulmasını anlatan *katarsis*'e benzer bir durum söz konusudur. 4. Verdiğine bir karşılık bekleme (vericiliği ilke olarak koyan bir yaşam tarzı benimse) 5. Sabırlı ol (davranışında tutarlı ve istikrarlı). Bu ilkeler, peygamberin toplum önünde davasını ortaya koymaya başlayacağı aşamada temel ve başlangıç çağrı ve ikna ilkeleri olarak önüne konulmaktadır.

⁹ Müzzemmil 73: 5.

¹⁰ Tevbe 9: 40.

¹¹ şuara 26: 193.

Bununla birlikte, şu anda bizi ilgilendiren husus, vahiy tecrübesinde, sınırlı da olsa, özellikle peygamberliğinin başlangıcında vahyin unsurlarına ilişkin bir görselliğin altının çizildiğidir. Peygamberin ikna edilmesi için, sadece zihninin değil de görsel yetilerinin de devreye sokulmuş olması muhtemeldir. Peygamberin peygamber olduğuna ilişkin kanaatini güçlendiren *beyyine*'nin bu görsel tecrübe ile desteklenmesi söz konusu olabilir. Bu görsellik Necm suresinde şu şekilde aktarılmaktadır:

“Kur'an'ı Peygambere, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü olan öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken doğruldu, sonra ona yaklaştı, derken sarkıp daha da yakın oldu, iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti, Gönül gördüğünü yalanlamadı. Gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, onu bir başka inişte daha görmüştü: *Sidretü'l-Münteha*'nın yanında”.¹²

Aynı şekilde vahiy meleğinin görsellik arz ettiği başka ayetler de vardır

“Kur'an şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, orada itaat gören, güvenilir bir elçinin sözüdür. Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir. Andolsun o, O'nu (vahiy meleğini) apaçık ufukta gördü...”¹³

Vahiy getiren *ruh* yahut *ruhi temsilci*dir. Bu ruh Kur'an'da melek ve Cebrail'le özdeşleştirilmektedir. Bir melek olarak Cebrail ayrı bir isimlendirmeye sahip olsa da Allah'tan bir unsurdur. Bu Allah'ın sıfatları gibi, Kelamcıların yaptığı çözümlene hatırlanırsa, Allah'ın ne aynısı ne de gayrısıdır. Ama Allah'tandır (*Min emri rûhihi*). Peygamberlere gönderilen melekler '*Emr'in Ruhu'durlar*'. Kur'an'ın (bir kelam olarak) ezililiği de, bu bağlantı sebebiyledir.

Ruh'un indirilmesi, peygamberin kalbinde bir genişlemenin meydana gelmesini sağlayan bir müdahaleye işaretir. Peygamberdeki bu 'ben' genişlemesi, '*Emr*' (vahyin ana kaynağı/kitab/levh-i mahfuz/imam-ı mübin) ile irtibata geçmesini mümkün kılmaktadır.

Bu ruh, Meryem'in hamileliğinde bahsedilen '*Bizim Ruhumuz*', insanı yaratırken aşılana '*kendi (Allah'ın) Ruhu*', müminleri gözeten '*Allah'ın Ruhu*' ve Hz. İsa'ya destek veren '*Kutsal Ruh*'tur. Hz. Muhammed'e inen ve vahyin temsilcisi olan Ruh, işte bu Ruh'tur. Bu anlamıyla o, Allah'tandır. Cebrail, işte bazen '*Güvenilir Ruh*' (*er-Ruh el-Emin*)da denilen vahiy temsilcisidir ki, peygamberlerin kalbine iner.

Bazen ruhun, emrin içeriği olduğu da söylenir:

¹² Necm 53: 4 vd.

¹³ Tekvir 81: 19 vd: Vahiy meleğinden görsel bir figür olarak bahsedilmesi, *ilham* ile vahiy arasındaki farkı açıklamak için de kullanılmıştır.

“Biz sana emrimizden ruh vahyettik/emrimizin ruhunu vahyettik”¹⁴.

Emrimizden ruh, emrin ruhu, emrimiz olan ruh gibi ayetlerdeki terkipler, vahyin aşkın bir kaynaktan yani Allah’tan sadır olduğuna hiçbir şüphe bırakmamakta, böylece de vahyin dışsallığı tezi doğrulanmaktadır.

Allah katında bütün ilahi kitapların kendinden neşet ettiği bir vahiy kaynağı vardır. Bu kaynak koruma altındadır (Buruc 85: 22), ana kitaptır (Ra’d 13, 39) ve saklı kitaptır (Hadid 57: 78). Bu mutlak ilahi kelamdır (logos) ve peygamberlere inen vahyin asıl nüshasıdır. O halde ‘Emr’, bunların toplamına işaret eden bir terimdir. Vahyin, Emr’in ruhu veya Emr’den ruh olarak anılması, gelmekte olan şeyin Emr değil Emr’in ruhu olduğu anlaşılır.¹⁵

Ruh Emr (asıl söz)in özünden doğar ve peygamberin diliyle muhataplara iletilir. Her peygamber evveleminde kendi halkına gelse ve onlara ‘*kendi dillerinde hitap etse de* (İbrahim 14: 4) bütün mesajların kaynağı bu evrensel ve aşkın değer olan logostur. Bu durumda peygamberler bütün varlık ve hayatın ana kaynağından doğan olağanüstü veya özel bir kuvveyi alıp aktüelleştirirler. Bu kuvve peygamberlerin kalbini bir güç/nur ile doldurur; bununla onlar olup-biteni, başkalarına mümkün olmayan bir şekilde görürler ve anlarlar. Bu anlamının ardından hemen uygulamalar gelir ve muhatapların hayatı değişir. Her zaman yenilenen ve yenileştirici olan bu ruh, bütün varlık ve hayatın yenileşme kaynağından başka bir şey değildir. O, insan ne zaman kendi hatalarıyla ahlaki olandan sapsa, onları tekrar eski olağan iyi hallerine geri getirme ümidinin beslenmesine de sebep olan iyilik ve hikmet kaynağıdır.

Vahyi almada Peygamber’in anlama melekesi (beni/zihni/kalbi/idraki/bilinci) ile özel bir ilişkiyi gerekli kılmaktadır?¹⁶ Vahyi alma ve anlamlandırma, peygamberde bir melekedir; ama bu melekenin hem üst sınırına çekilerek vahyi alacak kapasiteye getirilmesi hem de aktif kılınması peygamberin elinde olan bir şey değildir. Bu anlamda vahiy hem içsel hem de dışsal bir kaynağa sahiptir. Meleğin peygamberin kalbine nüzul etmesi, şeklindeki bu tasvirde *peygamberin kalbi* ve *dışarıdan bir nüzul*, bu iç ve dış kaynağı ortaya koymaktadır.

Fazlur Rahman vahiy tecrübesinin anlatıldığı ve yukarıda andığımız ayetleri açıklamalar ekleyerek şu şekilde aktarmaktadır:

“Son derece kuvvetli bir (vahiy temsilcisi) O’na (Hz.Muhammed’e) öğretti. O, önce en yüksek ufukta göründü, sonra yaklaştı ve (Peygamber’e) iki yay mesafesi kadar hatta daha da yakın hale geldi. Sonra Allah’ın kuluna (Muhammed’e)

¹⁴ Şura 42: 52.

¹⁵ Çiftçi, *Fazlur Rahman İle İslam’ı Yeniden Düşünmek*, Kitabiyat yay. Ankara 2000, s.68.

¹⁶ Bkz. Adil Çiftçi, age, s.60 vd.

vahyettiğini vahyetti. O'nun (Muhammed'in) kalbi 'gördüğünü' yalanlamadı - öyleyken siz onun 'gördüğü' hakkında şüphe mi edeceksiniz? O, onu (vahiy elçisini), asude bahçenin bulunduğu 'en uzak ufuk'ta da görmüştü; ufku kaplayan kaplamıştı! Peygamber'in gözü şaşmadı, ne de kontrolünü kaybetti – O Rabbinin en büyük işaretlerinden birisini görmüştü” (Necm 53, 5-18).

Peygamber vahiy meleşini *en yüksek ufukta* bir de *sidretü'l-münteha* denilen *en uzak ufukta* görmüştür. Bu hallerde Peygamber'in yükselmesinden ziyade, vahiy temsilcisinin inmesi söz konusu edilmektedir. Buradaki tecrübe fiziksel bir iniş değil, içsel bir tecrübedir. Gönlü (*Fuad*)nün gördüğünü yalanlamadığı, ifadesi bu sebeple kullanılmıştır. İnmekte olan şey duyuşal olarak algılanacak ve görülecek bir şey değildi. Dolayısıyla vahiy tecrübesi, daha ziyade Peygamber'in şuurunun veya ruhi beninin genişlemesini ve bütün hakikati içselleştirip, kendisine mal etmesini ifade eder. Hem '*en yüksek ufuk*' hem de '*sidretü'l-münteha*', belli bir mekândan ziyade bir niteliğe ve sonsuzluğa işaret etmektedir. Söz konusu olan, Peygamber'in iç beninin bütün varlık alemini algılayacak şekilde genişletilmesidir.

Allah'ın insanlara doğrudan hitap etmesinin söz konusu olmadığını göstermek üzere, vahyin sürekli olarak aracı ile gönderildiğinin altı çizilmektedir. Zira, bütün peygamberler ontolojik olarak beşer statüsündedirler ve hiçbir şekilde Allah'ın bir parçası değildirler; sadece Allah'tan gelen vahyin alıcısıdır. Bu ontolojik farklılık, Allah'ın peygamberle doğrudan konuşmasının önündeki engeldir. Allah peygamberle ya bir melek gönderir, ya ona bir ses işittirir, ya da onda bir fikir uyandırır veya yaratır. Vahyin peygamberlere geliş tarzını anlatmak üzere Fazlur Rahman, Şûra (42: 51-52) suresinin ilgili ayetini yorumlamasını aktarmak yerinde olacaktır:

“Allah insan ile ancak vahiy ile (ruhun aşılmasıyla) veya perde arkasından (kaynağı görülmeyen içsel bir ses ile), ya da Allah'ın istediklerini (Peygamber'e) bilindir kılan bir (ruhi) temsilci göndererek konuşur – O yücedir, her şeyi bilendir. İşte sana da böyle emrimizin ruhunu bildirdik (senin zihnine yerleştirdik). Sen önceleri kitap ya da iman nedir bilmezdin, ama biz onu (Emrimizin ruhunu) bir ışık yaptık; zaten Biz kullarımızdan dilediğimize onunla yolu gösteririz. Hadi sen de, insanları (onunla) doğru yola ilet”.¹⁷

Öyle görünüyor ki, bildirimde *aracının* (melek) kullanılmadığı durumlar da söz konusudur: birinci örnekte olduğu gibi. Üçüncü bildirim tarzında ise elçi gönderildiği ifade edilmektedir. Ama, öte taraftan, bir meleşin gidip gelmesini dışlayan bir vahiy de söz konusu edilmektedir. Bunun nasıllığı ile ilgili olarak

¹⁷ Fazlur Rahman, *Encyclopedia of Britannica*, ed.Philip W. Goetz, Encyclopedia of Britannica Inc., Chicago 1974 (15. Baskı), s.7.

söylenecek söz, bunun üçüncü şahısları devre dışı bırakan ilahi bir bildirim tarzının bir özelliği olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Allah'ın başka varlıklara da vahyettiğini dikkate aldığımızda, vahyin illa da melek aracılığıyla gerçekleşmediği, aksine meleğin anıldığı noktada içsel bir dinamiğin harekete geçirilmiş olduğu anlaşılmış olacaktır. Bu içsel dinamiğin harekete geçtiğine işaret olmak üzere Kıyamet 75: 16-19. ayetlerine bakmak gerekir:

“Onu (vahyi) acele almak ve hemen sahip olmak için dilini kıpırdatıp durma. Onu derli toplu hale getirip (cem') sonra da söylemek Bizim işimiz. Bundan dolayı sen, sadece ne zaman Biz onu okursak, okunuşunu takip et, Sonra açıklamasını yapmak Bize düşer”.

Ayrıca Taha 20: 114 “Sana vahyi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme” denilmektedir.

Buna göre, Peygambere ilahi bildirim şu süreci takip etmektedir: *Vahiy + cem' + Kur'an*. Kur'an'ın bir Mushaf olarak derli toplu hale getirilmiş olmasının ve okunmasının tevkifiliği (yani, vahiy sürecinin baştan sona kadar ilahi bir kontrol altında gerçekleşmiş olması) bu ayetlerden çıkarılabilir. Bu durum, Peygamberin vahiy anında kendi iradesinin devre dışı bırakıldığına, dolayısıyla vahyin dışarıdan bir kaynakla harekete geçirildiğini ve sürekli takip altında olduğunu göstermektedir. Yine bu ayetlerden, Peygamberin sonrada bir lafza bürüdüğu sözlerin akustik bir özelliğinin olmadığı da açığa çıkar.

Vahiy Allah katından geldiği şekliyle Peygamber'in kalbine/zihnine yerleşmektedir. Burada şöyle bir süreç takip edilmektedir:

* Vahiy önce Allah'ın bilgisinde bulunmaktadır (*kitab*)

* Bu bilgi bir melek tarafından peygambere aktarılmaktadır (*vahiy ve tenzil*).

* Bu vahiy, peygamberin kalbinde hem anlam (kur'an) hem de lafız (*cem'*) olarak toplanmaktadır.

* Peygamberin kalbinde toplanan bu anlam ve lafız peygamber tarafından insanlara aktarılmakta ve daha sonra da toplanmaktadır (mushaf)

Peygamberin gelen vahiyyle ilişkisi bir keşf yahut icad ilişkisi değildir. Peygamberin zihnine inen mana lafız olarak da ilahidir. Bunun Arapça olması yani peygamberin konuştuğu dilde ifadelendirilmesi lafzın *cem'*inin peygambere ait olduğunu göstermez. Buradaki cem' lafza aittir. Başka bir ifadeyle, *vahiy* anlamı, **cem'** ise lafzı temsil etmektedir. Peygambere inen şey, hem lafzen hem de anlam olarak peygamber için yeni bir şeydir. Peygamber istediği zaman bu *lafz* ve *anlam* birlikteliğini yaratıyor değildir. Bu da peygamberin zihninin ilahi bir müdahaleye açık bir alan olarak tutulduğunu göstermektedir.

Bütününü yeni olması yönüyle vahiy, yeni bir icad, keşif yahut şiire benzemektedir. O halde Kur'an, hakiki bir vahiy olarak, bütün bu diğer özgün bilme şekillerinden nasıl ayırt edilecektir?

Bu süreçte Peygamberin zihin yapısı (psikolojisi) kadar, bu zihne hitap eden metnin içeriği (gaybi ve ahlaki unsurlar) ve nazmı (lafız düzeni) ayırt edici özellikler olarak öne çıkmaktadır. Gelen vahiy, doğrudan bilgiyi üreten kişinin ürettiği bilginin aksine, peygamberde büyük bir değişim ve dönüşüm yaratmaktadır. Bu anlamda peygamber pasif alıcı konumundadır ve her açıdan değişime uğramaktadır. Zira vahyin içeriği rasyonel bir bilgi olarak, tecrübi/varoluşsal ve ahlaki bir ağırlığa sahiptir:

“Sana da işte böylece emrimizin ruhunu vahyettik. Sen Kitap nedir bilmezdin. Fakat biz onu (bilgi) bir ışık yaptık”.¹⁸

Bu bildirimle bilmeye başlayan peygamber için fikirler ve kelimeler Peygamber'in zihninde doğdurulur. Bunlar yeni fikirler ve keşifler olduğu için, kaynak peygamber'in zihni olamaz, kaynak dışarıdadır, Allah'tandır. Bu anlamda peygamberlik, geliştirilecek bir insani *meleke/yetenek* olarak görülemez. Aksine bu süreç Ruhtan gelmekte ve önce peygamberin zihninde ruhsal bir etki yaratmakta, ardından kelimelere bürünerek başka ruhlara etki edecek bir hitap içinde *Kur'an'a/okumaya* dönüşmektedir. Peygamberin ruhunu etkileyen ve dönüştüren bu Ruh etkisi olmasa, peygamberin sendelemesi, tereddüt geçirmesi söz konusu olabilirdi. Peygamberin içinde yaşadığı toplumun *reel yapısı* ve kendisine bildirilenin yaratmayı hedeflediği *ideal yapı* arasındaki farkı bilerek (*Furkan*) bir uyum yaratma çabası, vahyin toplumsal matrise yerleşmesini mümkün kılmıştır.

3. Vahiy Süreci ve Vahyin Bağlamsallığı

Gelen vahiy, tarihin kendi toplumsal ilişkileri ve algılamaları olan belli bir kesitine hitap etmesi itibariyle bağlamsal; canlı tarihsel olguyla karşılıklı etkileşime girmesi ve bu insanların yapıp-etmelerini dikkate alarak hitabın içeriğini dinamik bir şekilde oluşturması anlamında simetriktir. Şüphesiz bütün Kur'an ayetlerini bağlamsal olarak düşünmek doğru değildir. Hitap (vahiy) muhataptan öncedir. Bu sebeple de bütün hitabı muhataba bağlamak vahyin doğasına aykırıdır. İnsanlar daha yaratılmadan Kur'anın öğretilmiş olduğu (temel *ilkelerin* belirlenmiş olduğu) yönündeki Kur'an ayetleri bu duruma işaret etmektedir:

“Rahman olan Allah Kur'anı öğretti. İnsanı yarattı. Ve ona beyanı öğretti”¹⁹

¹⁸ Şura 42: 52.

¹⁹ Rahman 55: 1-4.

Görüldüğü gibi hitap ve hitabın muhataba bildirilirken kriter olarak uyacağı ana ilkeler (temel varlık ilkeleri, akıl-mantık ilkeleri, ahlak ilkeleri, vs.) insanın yaratılışından önce var kılınmış görünmektedir. İnsanın yaratılması da bu ilkelere uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Bununla birlikte, *Esbab-ı Nüzûl* (Kur'an ayetlerinin iniş sebebi) olarak adlandırılan olayların, bazı ayetlerin inişine gerekçe oluşturduğu bilinmektedir. *Sana diyorlar ki ...; sen de onlara de ki...* şeklindeki diyalojik hitap, vahyin bu dinamik ve inter-aktif yapısını göstermektedir²⁰

Vahyin iniş sırasında tarihsel şartların dikkate alınması, çarpık ilişkilerle yürüyen topluma vahiyle müdahale ederek, köklü bir değişim yaratmanın mümkün olduğunu göstermek ve bunu tarihin geri kalan kesitleri için bir model kılma arzusundan kaynaklanmaktadır. Mevcut toplumsal şartların aşılmış olma başarısı, başka başarılar için bir model (sünnet) oluşturur. Toplumun reel durumunu verili bir durum olarak kabul etmekle birlikte, bu durumun ıslah edilmesi gereken bir olgu olarak kabul edildiği ve bu ıslah sürecinde ahlaki endişelerin önem taşıdığı ifade edilmelidir. Bütün hukuki vurgular, bu geçiş sürecini hızlandırmaya dönüktür. Bu tedric sürecinin yönlendiren temel ilke de hukuki uygulamalardan ziyade, ahlaki endişelerdir. Vahyin bağlamsallığı Kur'an'ın tamamlanmış bir kitap olarak bir anda indirilmesini değil, uzun bir süre zarfında tamamlanmasını gerekli kılmıştır. Kur'an'ın Kitab olarak anıldığını ve bir yazım sürecini imlediğini hatırd tutmak gerekir. Kitab'ın bu özelliğinin altını çizmek, vahyin ve vahiy sürecinin mahiyetini anlama konusunda bize ışık tutacaktır.

Kelam'ın mütemmim cüzü, bir muhataba yönelik olmasıdır. Bu hem *ihbarî* (informative) hem de *inşai* (performative) bir amacı gözetir.²¹ Muhatabının zihninde yeni bir anlam ve bu anlamın yönlendirdiği bir iradenin yarattığı eylemler yok ise, bir Kelam'dan söz edilemez. Kur'an bu anlamda genel ihbarî ve inşai ilkeleri bünyesinde taşıması anlamında hidayet rehberidir (*hüden*).

Vahyin içeriğinde peygamberin yaşadığı toplumsal şartların gerçekliği (realizm) hem de bu toplumsal şartları aşma arzusu (idealizm) birlikteliği vardır. Bu ideal ve reel yapı işbirliği gerçekleşmezse, başarının gelmesi zordur. İdeal yapı ve bunu gerçekleştirme arzusu, vahyin aşama aşama (tedric) gelmesini gerekli kılmaktadır. Bu süreç 23 yılda tamamlanmıştır. Kur'an'ın inişinin bir sürece yayılma gerekçesi de, Peygamberin kalbine güç vermek ve onu bir düzene koymak olarak gösterilmektedir.

²⁰ Örneğın bkz. 3:154; 56:47-9

²¹ Detay için bkz. Ş.A.Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Ankara: Lotus Yay., 2005, s.87 vd.

“İnkâr edenler “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk”.²²

Ayrıca aşama aşama değil de toplu bir indirime insanların tahammülü de söz konusu olamazdı. Bu ağırlığı şu Kur’an ayeti dile getirmektedir:

“Eğer okunan bir Kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı, yahut onunla ölümler konuşturulsaydı, (o Kur’an olurdu).”²³

Vahiy sürecinde, Allah ile Peygamber arasında çok yakın bir ilişki kurulmuş ve bu süreçte peygamber yalnız bırakılmamıştır. Zira Vahiy ile Peygamber’in toplumsal şartlardan kaynaklanan ‘iç sıkıntıları’ arasında canlı bir ilişki vardır. Özellikle Mekke döneminde inen kısa surelerde, peygamberin geçirdiği iç sıkıntılarını aşmasında Kur’an’ın Hz.Muhammed’i sürekli desteklediği ve sosyal doku tarafından dışlanmışlık duygusundan onu kurtaracak telkinlerde bulunduğu görülür. Aynı şekilde, yumuşak yapısının da etkisiyle, muhaliflerden gelen şiddetli baskılara dayanamayan Hz.Muhammed, zaman zaman onlarla uzlaşma eğilimi sebebiyle uyarılmıştır. Yine insanlardan gördüğü bütün kötülöklere rağmen onlara karşı yumuşak davranmış olmasının Allah’ın bir rahmeti ile gerçekleştiği ifade edilmektedir (Al-i İmran 3: 159).

Hız. Peygamber yapı olarak çekingen olmasına karşın, Kur’an mesajı oldukça devrimci ve dışa döndüktür. Onun için de Allah, vahye ilk kez muhatap kıldığı Hira mağarasından Hz.Muhammed’i doğrudan toplumun içine çıkarmıştır. Bu durumda söylenmesi gereken şey, vahyin oluşum sürecinde, yer yer vahyin dinamik karakterini ortaya çıkaran örnekler (nüzul sebepleri) tespit edilebilse de, peygamberin pasif konumda olduğudur. Ayetlerden öyle anlaşılmaktadır ki, vahiy, peygamberin beşeri bilincinin devreden çıkartılarak yarı uyku haline geldiği (zira Peygamber, “sonra uyanırdım” ifadelerini kullanmaktadır) bir trans halinde gerçekleşmiştir.

Kur’an’ın vahyedilmesi sürecinde birçok olay cereyan etmektedir. Kuran vahyi bu anlamda inter-aktif bir süreçte tamamlanmaktadır. Kur’an gelişmekte olan bir yapıyı takip ederek dilini geliştirmekte, buna paralel olarak yeniden bir üst gelişim basamağına çıkmakta, böylece toplumu, ahlaken belli (*mektûb*) hedefe yükseltmeye çalışmaktadır. Kur’an yorumcuları bu durumu, *cevaben likavlihim* (vahye muhatap olanların şu sözüne bir cevap olmak üzere) ifadesiyle formüle etmekte, vahyin geliş tarzının bu dinamik yapısına işaret etmektedirler. Kur’an’ın

²² Furkan 25: 32.

²³ Ra’d 13: 31.

tek bir seferde (*cümleten vahiteden*) değil de, peyderpey (*müneccemen*) gelmesinin sebebi de budur.